

Staroměstské náměstí, esej o významu místa

Václav LEDVINKA

ANOTACE: Článek formou historické eseje podává přehled dějin a vývoje Staroměstského náměstí. Zkoumá, v čem spočívají hlavní památkové i pamětní hodnoty tohoto prostoru, a snaží se tak vytvořit základ pro úvahy o další budoucnosti náměstí.¹

1

Východiskem jakýchkoliv úvah o významu, stavu a využití Staroměstského náměstí je pro historika skutečnost, že jde o prostor, jehož funkce, hodnota i dnešní život jsou více, nežli je tomu v kterékoli jiné oblasti města, předurčeny a limitovány jeho historií. Staroměstské náměstí je prostor mimořádný, formovaný téměř tisíciletým dějinným vývojem, naplněný historickým památkovým dědictvím i nehmotnými symbolickými významy, utvářený tradicí, v níž se zrcadlí a přežívají dávné děje, které se zde odehrály, působící atmosférou starobylosti, osobitým koloritem, neopakovatelným geniem loci. Jsou to hodnoty, jež vznikly narůstáním organismu náměstí a proměnami jeho funkcí v průběhu staletí. Staroměstské náměstí je díky nim vedle Pražského hradu a Karlova mostu nejcennější součástí pražské památkové rezervace. Současně je ovšem dějištěm rušného každodenního městského života, křižovatkou „páteřních“ komunikací středověkého jádra dnešního velkoměsta, dějištěm významných událostí a kulturních akcí a také jedním z klíčových bodů cestovního ruchu a „turistického průmyslu“.

Historikům, památkářům a poučené kulturní veřejnosti je na první pohled zřejmá podmíněnost dnešního významu a funkcí náměstí historickou a památkovou hodnotou tohoto prostoru i solitérů v jeho areálu. To pak v jejich očích přirozeně limituje rozsah a povahu jakýchkoli zásahů v této výjimečné lokalitě. Pro velkou část našich současníků, která žije především aktuálními každodenními starostmi, existenčními, podnikatelskými a obdobnými zájmy, je ovšem třeba tuto samozřejmou rovnici mezi historií a dneškem přeložit do prozaického a utilitárně zjednodušeného jazyka našich dní. Totiž že pokud chceme, aby Praha a jmenovitě Staroměstské náměstí bylo a zůstalo středem dění a také, jak bylo na různých fórech opakovaně řečeno, ohniskem a „generátorem turistického průmyslu“, pak musíme především uchovat to, proč návštěvníci a turisté sem do Prahy jezdí. A to je historická autenticita, původnost a neporušenost (nebo co nejmenší porušenost) místa, jeho památkových objektů a jeho atmosféry. Potěmkinovy vesnice barevných front pseudohistorických fasád a za nimi nepůvodních zmodernizovaných interiérů či

Obr. 1. F. B. Werner, Pohled na Staroměstské náměstí od východu, kol. 1740. Archiv hl. m. Prahy, sbírka grafiky, sign. G 78. (Reprofoto: Archiv hl. m. Prahy, 2015)

dokonce celých novostaveb a vestaveb jsou k vidění v hojném počtu v kterékoli evropském městě a turisty do Prahy nepřitáhnou.

Uvažujeme-li z dnešního pohledu o významu, hodnotě, podobě a funkci Staroměstského náměstí, pak je třeba brát v úvahu, že se vlastně jedná o dva svébytné městotvorné celky, byť místně, funkčně (i názvoslovně) spjaté a navzájem se podmiňující – o (Staroměstské) náměstí a (Staroměstskou) radnici. Je třeba

■ Poznámky

1 Poznámka redakce: Příspěvek není klasikou odbornou studií, a jakožto text na pomezí studie a eseje neprochází recenzním řízením. Avšak vzhledem k tomu, že jde o hluboce erudovaný text, který celé téma čísla zastřešuje a otevírá, rozhodli jsme se jej – v duchu netradičního uspořádání, které je proto toto číslo charakteristické – zařadit na úvod části s recenzovanými příspěvky.

k nim přistupovat s vědomím této jednoty i rozdílnosti a jakékoli úvahy je nutno vést důsledně ve dvojí perspektivě: zprvč funkčně-historicko-vývojové, zadruhé architektonicko-urbanisticko-estetické.

Jen tak se lze dobrat relevantních odborných poznatků a závěrů, odpovídajících realitě a použitelných též k pozitivnímu ovlivnění dnešní situace v rámci péče o ochranu a uchování pražské památkové rezervace. Předmětem tohoto textu je perspektiva historická – několik úvah o proměnách podoby i významu Staroměstského náměstí v průběhu jeho dnes již tisícileté existence.

Počátky náměstí

Historicky prvotní v urbanizovaném prostoru na pravém břehu Vltavy je samozřejmě náměstí. Radnice je, časově vzato, druhotná, vznikla o více než dvě století později než centrální prostranství, jež od 19. století nese název Staroměstské náměstí (ve středověku a v raném novověku se mu říkalo Velké tržiště nebo Rynk/Rynek). Dnešní stav znalostí umožňuje na základě ojedinělých zmínek v písemných pramenech a nemnoha publikovaných interpretací archeologických nálezů z prostoru Starého Města nastínit genezi náměstí pouze v základním obrysu a zčásti jen hypoteticky. Vzniklo poblíž přechodů přes řeku Vltavu (několika brodů a mostů, zprvu dřevěného), na křižovatce cest směřujících k starším významným a bohatým tržním střediskům v podhradí Pražského hradu a Vyšehradu (kronikář Kosmas je pojmenoval *suburbium Pragense* a *vicus Vyssegradensis*). V průběhu zatím ne zcela jasných procesů a proměn, z nichž se rodila raně středověká pražská aglomerace, se vytvořilo přirozenou proměnou mimo obě uvedená výrobně-obchodní emporia, na původně periferním, avšak výhodně položeném místě. Zprvu fungovalo jako středisko volné, neregulované směny, záhy se však změnilo v rozlehlé živé tržiště, kam se přesunulo těžiště místního i dálkového obchodu. Tato proměna započala nejspíš na přelomu 11. a 12. století, kdy je existence ústředního pražského tržiště výslovně doložena svědectvím kronik a kdy Kosmův popis válečných událostí z roku 1105 zároveň určuje jeho polohu mezi oběma knížecími hrady na pravém břehu Vltavy. Vznik tohoto nového velkého tržiště je třeba vidět v souvislosti s přerodem obou pražských podhradí a s nimi souvisejících služebných osad a družinických sídel v pokročilé románské kamenné město, pro něž se v dobových pramenech objevuje název Mezihradí/Mezigrady.

Staroměstské náměstí tedy vzniklo přesunem centra směny zboží a dalších obchodních aktivit uvnitř Pražské kotliny. Pro umístění tržiště i s ním spjaté nové zástavby byla využita

dosud volná periferní plocha mezi staršími sídlištními oikumenami (nejbližší z nich byly osady Újezd sv. Martina a Újezd sv. Haštala), kde ještě z 11. století odhalily archeologické průzkumy pouze několik pohřebišť a stopy železářské výroby. Tržiště se stalo ohniskem hospodářského života a jeho prvotní hlavní funkce byla obchodní a tržní, tedy ekonomická. Tato funkce určila i ráz intenzivní nové zástavby, která v bezprostředním okolí tržiště a přístupů k němu nabývala podobu souvislého uličního (městského) typu.

Růst významu Velkého tržiště vedl již za krátký čas k tomu, že k roli tržní se postupně přidružila i funkce správní. V první fázi šlo o správu tržiště samotného, o knížecí dohled nad ním a o výběr tržních poplatků. Tato správa byla představována tržním rychtářem (poprvé zmíněn roku 1211) a výběřčím tržních platů – mladším maršálkem; již o sto let dříve (v roce 1110) se však v kronikářově líčení mihne bez bližšího vymezení jeho správní působnosti jméno jakéhosi Přivítana, „jenž byl uznáván za staršího v Praze“. A protože ruku v ruce se správou jde také veřejná prezentace a reprezentace správní moci, takřka současně přibyla i funkce prezentační a reprezentační. Zprvu patrně šlo o jednorázové veřejné demonstrační akty státní moci, častěji negativní, odstrašující nežli oslavné. Podle okamžité potřeby a situace bylo tržiště občasným shromaždištěm lidu, vojenským ležením (1105), trestním místem a popravištěm (1108, 1110, 1130 ad.).

Taková asi byla prvotní geneze prostoru Staroměstského náměstí a jeho funkcí. A takto vznikla jeho středisková role, která pak určovala vše ostatní. O konkrétní podobě Velkého tržiště čili Rynku v této první fázi jeho vývoje zatím nelze říci o mnoho více, nežli že někdy v polovině 12. století se jeho dominantou stala opevněná knížecí celnice s útočištěm cizích kupců – Týnský dvůr-Ungelt – a že v jeho sousedství byl postaven románský kostel Panny Marie před Týnem (poprvé zmíněn k roku 1135). Do druhé poloviny 12. století datují archeologové pozůstatky románských kupeckých domů dochované v jižní frontě náměstí.

Staré Město

Historickým mezníkem přesahujícím svým významem horizont pražských dějin bylo založení vrcholně středověkého Pražského Města (po založení Menšího Města – Malé Strany – v roce 1257 zvaného Větší či Staré Město). Tento akt založení je kladen do doby těsně kolem roku 1230, na základě zpráv o výstavbě mohutného opevnění, které ze starší románské aglomerace vydělilo institucionalizovanou městskou obec a tím zásadně změnilo dosavadní podobu pravobřežní městské zástavby a předurčilo její další vývoj. Na rozdíl od obe-

hnání města hradbami proměna prostoru Staroměstského náměstí nenalezla v historických pramenech žádnou odezvu. Není žádný písemný doklad o tom, zda a jak se nově zformovalo nebo přeformovalo Velké tržiště jako střed nově vysazeného velkolepého města. Nicméně podoba náměstí na nejstarších dochovaných plánech (nejnáznorněji na Jüttnerově plánu z roku 1815) vykazuje dosti nápadné rysy, typické pro náměstí lokovaných měst. Patří k nim zejména zhruba obdélníkový půdorys s hlavními ulicemi ústíci do rohů náměstí (na všech stranách včetně severní je doplňují ještě užší ulice uprostřed domovních front) a druhotné zastavění rozlehlé volné plochy „špalíčkem“ domů, asymetricky umístěných v západní části prostoru tržiště. To navozuje otázku, zda v souvislosti se založením Pražského (Starého) Města a s jeho územním vymezením novým fortifikačním systémem nedošlo kolem roku 1230 také k nové regulaci jeho centrálního prostoru, k proměně raně středověkého tržiště v pravidelné náměstí, odpovídající standardům vrcholně středověkých měst. Naprostý nedostatek pramenů patrně neumožní na tuto otázku někdy přesvědčivě odpovědět; jistou nadějí do budoucna zůstává pouze archeologický výzkum. Ten je, právě pokud jde o Staroměstské náměstí a také o objekt Staroměstské radnice, velkým desideratem, jelikož dosud nebyla možnost toto území systematictěji prozkoumat. Je zde tedy potenciální možnost získat v budoucnu archeologickou cestou o podobě a zástavbě prostoru náměstí doplňující informace, které již neposkytnou písemné dokumenty, shořelé 8. května 1945 při tragickém požáru Staroměstské radnice a v ní umístěného městského archivu. Vstup archeologie do prostoru Staroměstského náměstí by byl na nejvyšší žádoucí, nejen vzhledem k nedostatku údajů o podobě a narůstání původní gotické Staroměstské radnice, ale také pro objasnění výše naznačené možné proměny (relokace) náměstí, jeho postupného trvalého či dočasného zastavování, změn domovních front a domovních bloků, rozdělování tržiště na dílčí funkční segmenty atd. K otevřeným problémům patří např. průběh oddělení a vývoj podoby Malého náměstí (Rynečku), Husího trhu, Kurného trhu, průběh uliček v radničním bloku a špalíčku, přesné umístění skupin kotců, pranyře, Krocínovy kašny atd.

Na tomto místě je třeba Staroměstské náměstí na okamžik opustit a připomenout událost, která s jeho historií souvisí zdlánlivě jen nepřímo. Odehrála se nedlouho po založení Pražského (Starého) Města, ještě v době výstavby jeho opevnění. Zasvěceným znalcům pražské historie 13. století je dostatečně známa, zde nás však zajímá proto, že ji je možno vyložit mimo jiné též jako pokus o přeložení

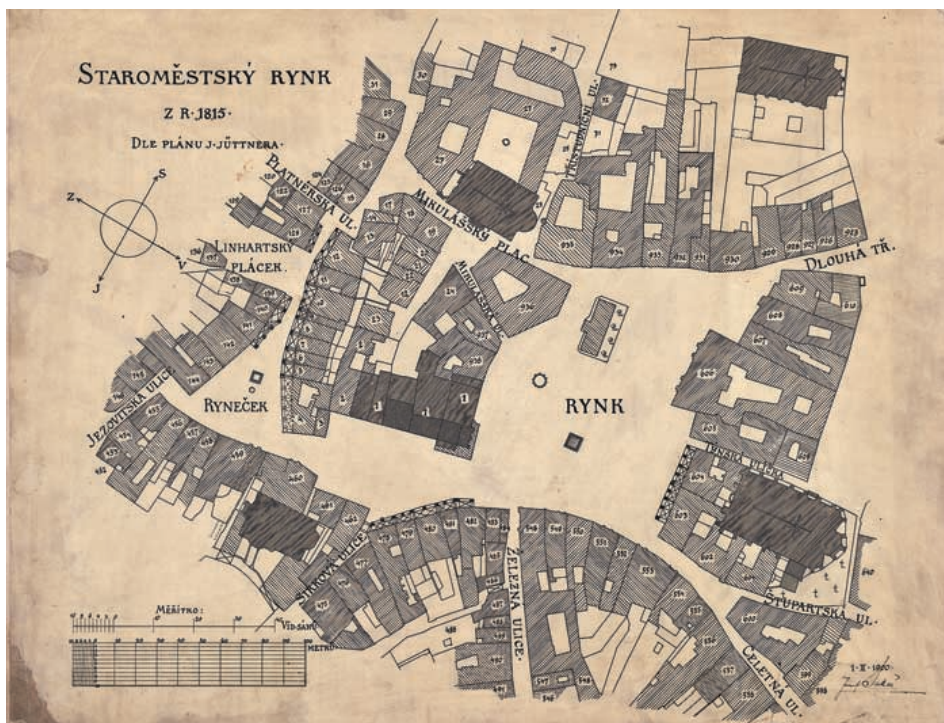
Obr. 2. Plán Staroměstského náměstí a okolí, kresba podle Jüttnerova plánu z r. 1815 (J. Sakař), 1900. Archiv hl. m. Prahy, sbírka map a plánů, sign. MAP P I 2/1612. (Reprofoto: Archiv hl. m. Prahy, 2015)

Obr. 3. (Anonym), Poprava českých pánů na Staroměstském náměstí 21. června 1621. Archiv hl. m. Prahy, sbírka grafiky, sign. G 1619. (Reprofoto: Archiv hl. m. Prahy, 2015)

(přenesení) tržiště města na jiné místo, mimo Velké tržiště. Řeč je o v posledních desetiletích několikrát nově interpretovaných písemných i hmotných dokladech, které vypovídají o tom, že vzápětí po založení Pražského Města bylo lokováno také „město kolem kostela svatého Havla“, Havelské Město, s velkým takzvaným Novým tržištěm. Byl to obrovský tržní prostor, zaujímající dnešní Ovocný trh, Rytiřskou a Havelskou ulici, blok Kotců a Uhlý trh, který obklopyly věžové domy (domy s věžemi) lokátora Havelského Města, důlního podnikatele a královského mincmistra Eberharda, a zájmové skupiny bohatých patricijů, která s ním byla spojena. Není možno na tomto místě diskutovat o tom, zda zde byl založen obchodní prostor, který měl konkurovat staršímu Velkému tržišti, nebo zda šlo o koordinované řešení nedostatku obchodních ploch ve městě a o projev počínající specializace tržišť. Hovoříme-li však v souvislosti s náměstími též o správních funkcích, nelze nepřipomenout, že vůbec první známé sídlo městské správy v Praze, to znamená rychta, se nenacházelo na staroměstském Velkém tržišti, nýbrž na Novém tržišti v Havelském Městě.

Radnice

Obě města, Staré a Havelské, se zrodila a žila v úzké symbióze ve společných hradbách a záhy po smrti krále Přemysla Otakara II. splynula v jeden městský organismus. Sídlo správy, staroměstská rychta, se i pak nadále nacházelo ve středu východní strany Nového tržiště, na rohu Můstku a dnešní Rytiřské ulice, a setrvalo zde po celou dobu své existence. Velké (staré) tržiště si však přesto svou centrální funkci udrželo a dokonce upevnilo – právě tím, že městská správa se koncem 13. století jakoby přesunula zpět na Velké tržiště. Stalo se to v důsledku emancipace a růstu sebevědomí měšťanstva, díky nimž váha a vliv rychtáře i význam rychty rychle klesal. Ti, kdo začali ve městě vládnout vedle rychtáře a posléze místo něho, reprezentanti měšťanů – konšelé, vytvořili vlastní orgán, městskou radu, a vymohli si (po tříletém úsilí) u krále Václava II., že mohou založit vlastní městskou kancelář (1299). Nebyla v rychtě, nýbrž v domě Jakuba Kubkova v prostoru dnešního Staroměstského náměstí. A protože městské samosprávě, kte-

2

3

rá se postupně rozvíjela a institucionalizovala, tento dům nestačil, dostali Pražané roku 1338 od krále Jana Lucemburského další významné privilegium – povolení založit si radní dům čili radnici. Zakoupili pro ni dům Volflina od Kamene (de Lapide), vystupující na jihovýchodním rohu „špalíčku“ do prostoru Velkého tržiště. Podle názoru některých historiků se nacházel hned vedle Kubkova domu, který již sloužil městské správě. Spojením obou domů vznikla první radnice Většího čili Starého Města pražského. Tím se dovršilo propojení tržní

a správních funkcí, které bylo základem významu a ústřední (centrální, střediskové) role prostoru staroměstského Velkého tržiště.

Nesmíme opomenout, že zároveň se zřízením radnice se naproti jejímu východnímu křídlu na druhé straně náměstí začal stavět nový gotický chrám Matky Boží před Týnem (Týnský chrám), který dokonce ještě před svým dokončením převzal funkci hlavního městského kostela. Vedle něho existovaly v bezprostředním okolí náměstí další tři kostely, které se někdy považují za náboženská střediska a shromaž-

diště jednotlivých kupeckých osad či obcí, z nichž se zformovalo pozdější Staré Město; byl to Svatý Mikuláš, kde se před vznikem radnice scházela shromáždění obce měšťanů, dále Svatý Linhart a Svatý Michal. Někteří starší historikové soudí, že Sv. Mikuláš byl původně kostelem německých kupců, Sv. Linhart valonských a Sv. Michal vlašských. Je to však jen hypotéza, ovlivněná analogiemi z jiných evropských měst a také tím, že opodál náměstí vyrostla rovněž synagoga pro židovskou osadu, jež se stala součástí pravobřežního Pražského Města.

Založením radnice se uzavřel proces prvotního formování Staroměstského náměstí, čili přerodu raně středověkého tržiště ve vrcholně středověké náměstí. Nastala další etapa, v níž se naplno uplatnily a časem i měnily funkce tohoto centrálního prostranství města. Jejich škála byla pestřejší než v dalších českých městech té doby, neboť Staré Město pražské se stalo uznávanou a královskými privilegii potvrzenou „hlavou království“ (caput regni, poprvé roku 1316). Máme-li vystihnout celkový vývojový trend Velkého tržiště v období vrcholného středověku a raného novověku (14.–17. století), spočíval v zachování ekonomické funkce náměstí, v růstu váhy jeho funkce správní a reprezentační, jež přerůstala ve funkci politickou – náměstí bylo stále častěji politickým shromaždištěm a dějištěm politických aktů. Novým rysem bylo také to, že plně již fungující městská samospráva začala vývoj náměstí záměrně regulovat, usměrňovat jeho využití a ovlivňovat jeho urbanistickou podobu.

Hlavním objektem zmíněného regulačního a formativního úsilí městské samosprávy se nejprve stala sama radnice. Přestože konšelé koupili v roce 1338 patrně jeden z nejvýhodnějších položených a nejvýstavnějších kupeckých domů z těch, jejichž zástavba se kolem náměstí a ve zmíněném „špalíčku“ vytvořila v předchozích desetiletích, přestal dům Volfliha od Kamene včetně Kubkova domu již po krátké době postačovat. Především však nemohl důstojně plnit reprezentační roli sídla správy města, které se roku 1346 stalo rezidenčním a vládním centrem nejen českého království, ale i celé středověké svaté římské říše. V okamžiku, kdy se Karel IV. stal římským králem a později císařem, založil Nové Město pražské a podstatně rozšířil městský areál Menšího Města i poddanského města Hradčan a začal své hlavní město zvelebovat reprezentačními stavbami, museli se také Staroměstští vyrovnat s nároky nové epochy, do níž vstoupili. Proto již někdy kolem roku 1350 byla na substrukci či nad přízemím Kubkova a Volfliha domu zahájena výstavba nové velké reprezentační radnice. Městská rada dbala na to, aby to byl objekt nejvyšší dosažitelné úrovně, který by se vybavením a výzdo-

bou důstojně zařadil po bok reprezentačním stavbám panovníkovým. Bývá někdy označována jako parléřovské dílo a lze přijmout názor, že ji skutečně stavěla parléřovská huť; architektonické a kamenické prvky, které se dochovaly, tomu nasvědčují, i když písemné prameny o stavitelích budovy mlčí. Stavba Staroměstské radnice byla dovršena někdy na počátku 80. let 14. století, tedy už za vlády Václava IV. (1378–1419), neboť roku 1381 byla vysvěcena její arkýřová kaple. Avšak po necelých dvou desetiletích, roku 1399, nový radní dům vyhořel (s ním vzala za své i velká část archivu staroměstských listin a městských úředních knih). Následovala fáze obnovy, při níž byla radnice s arkýřovou kaplí, vysokou věží a bohatou heraldickou výzdobou nejen v celém rozsahu znovu vystavěna, ale navíc nově doplněna o v té době jedinečný unikát, astronomické hodiny – orloj, který zhotovil hodinářský mistr Mikuláš z Kadaně. Tvůrce orloje obdržel odměnu za své dílo roku 1410 a do roku 1415 bylo postaveno ještě vnější reprezentační schodiště z jižní části náměstí do prvního patra radnice. Zajišťovalo přístup do obecní a radní síně a do dalších úředních místností, zatímco přízemí radnice bylo, stejně jako celé její bezprostřední okolí, vyhrazeno tržním účelům. Budova radnice tedy plnila kombinovanou funkci správní a tržní, byla současně úřadovnou městské samosprávy i tržní halou či kupeckým domem. Když byla radnice znovu obnovena a rozšířena po husitských válkách, v období Jiřího z Poděbrad a Vladislava Jagellonského, byla programově upravena a vyzdobena jako reprezentační objekt vůdčí obce mocného svazu svobodných královských měst a skutečné hlavy království. Proto byl doplněn nejen krásný pozdně gotický portál se znakovým oknem a spodní kruh orloje (kalendárium), ale časem přibyla také hrdá erbovní hesla – devizy města: Praga caput regni a Praga mater urbium.

Náměstí jako veřejný prostor

Kdy městská rada přenesla svou pozornost k ploše náměstí, není z dochovaných pramenů zřejmé. Po dokončení parléřovské radnice však začala postupně vyklízet z prostoru trhu nadbytečné kotce, krámce a tržní boudy a začala regulovat jejich umístění. Běžné tržní funkce časem přejala jiná veřejná prostranství ve městě, na prvním místě Nové (Havelské) tržiště a řada dalších. Na Staroměstském náměstí se nadále konaly pouze výroční trhy (byly nejprve tři, po roce 1348 již pouze dva, neboť jeden musel být z rozhodnutí Karla IV. předán Novému Městu). Kolem radnice zůstaly jen kotce zámožných a vlivných řemesel, které se změnily v kamenné stavby, udržely se zde řadu staletí a jsou dobře vidět ještě na vedutách ze 17. a 18. století. Vedle několika skupin nízkých

staveb v prostoru náměstí to byly zejména výklenkové kotce, na kterých spočinul radniční balkon. Radnice jimi byla souvisle obklopena na jižní straně při věži a ve východní části pod kaplí.

Uvolňování prostoru náměstí od počátku 15. století bylo možná vynuceno poměry vládnoucích ve městě, protože v pozdějších letech panování krále Václava IV. opakovaně propukaly bouře, na Staroměstském náměstí se odehrávala sročení stoupenců i odpůrců husitské reformace, moderně řečeno začaly se zde konat masové demonstrace. Možná právě to vzalo jistotu obchodníkům a donutilo městskou radu, aby běžný tržní provoz diverzifikovala a dislokovala jinam. Plocha náměstí ovšem nikdy nebyla zcela volná, stál zde nezbytný pranýř a byl tu pravděpodobně též nějaký zdroj vody, i když z pramenů se dozvídáme až o Krocínově kašně z let 1591–1596. Naopak na náměstí nestála trvale šibenice. Popravčí místo bylo před branami města, pražským šibeničním vrchem byl výběžek vrchu svatého Kříže na dnešním Žižkově. Pouze když byla doba neklidná, když bylo třeba uspořádat zvlášť odstrašující veřejnou exekuci, zastrážit městskou spodinu, drzé zločince či dobové „podsvětí“, šibenice se občas na náměstí pro výstrahu postavila.

Staroměstské náměstí ztrácelo svou dominantní tržní funkci zřejmě již od počátku 15. století. Rostoucí měrou naopak sloužilo jako prostor shromažďovací, manifestační a reprezentační. Byla zde důležitá zastávka slavnostních průvodů uvítacích, holdovacích, korunovačních i pohřebních, osvědčilo se jako místo konání turnajů, masových zábav, renesančních slavností a alegorických představení i barokních náboženských procesí a poutí. A také například jako prostor slavení jednotného pražského posvícení. Roku 1427 se totiž pražští husité usnesli, že se nadále nebude slavit zvláštní posvícení (posvěcení) u každého kostela, protože tak se slavilo téměř denně po celý rok, nýbrž že se v Praze bude slavit jednotné Svatováclavské posvícení. To se konalo na Staroměstském náměstí.

Na náměstí se odehrály také události méně zábavné. Že bylo místem popravy Jana Roháče z Dubé a jeho spolubojovníků roku 1437, je nejspíše, i když zpráva, že na šibenici byly použity trámy připravené pro stavbu krovu Týnského chrámu, napovídá, že akt popravy se mohl konat přímo na náměstí. Největší událostí tohoto druhu však byla exekuce 21. června 1621, při níž se dějištěm poprav a drakonického trestání vůdců stavovského povstání stalo nejen popravčí lešení u radnice, ale též pranýř a celá plocha náměstí. Vyobrazení exekuce na dobových letácích přináší nejstarší pohledy na Staroměstské náměstí po proslulé Sadelerově rytině (1604). Jsou to zobrazení značně zkses-

4

Obr. 4. Praha – Staré Město (MČ Praha 1), Staroměstské náměstí, radnice a severní strana kolem roku 1867, snímek historického stavu od F. Fridricha. Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. H 221 800. (Reprofoto: Muzeum hl. m. Prahy, 2015)

lená, přesto na některých je sice schematicky, ale docela podrobně zachycena tehdejší podoba radnice. Je tu zachycena také Krocínova kašna, již zmíněný pranýř a dočasně postavená šibenice.

Když byl v červenci 1652 na příkaz Ferdinanda III. uprostřed Rynku vztýčen a vysvěcen Bendlův mariánský sloup, získalo Staroměstské náměstí podobu, která pak přetrvala až do počátku moderní doby, do rozebrání Krocínovy kašny v roce 1862. Tuto podobu výstižně zachycuje například Jüttnerův plán z počátku 19. století. Plán ukazuje mimo jiné též dispozici Krennova domu, jenž v návaznosti na radniční blok vystupoval šikmo do severozápadního rohu náměstí a zakrýval pohled na kostel sv. Mikuláše. Na sever od mariánského sloupu stála vojenská strážnice, která byla zbudována v josefínském období, když vojenské věci byly vyňaty z pravomoci města a armáda potřebovala v jeho centru vlastní strážní budovu.

Novodobé proměny a budování symbolu

Rokem 1784 končí historie Staroměstského náměstí jako hlavního veřejného prostranství samostatného Starého Města pražského. Náměstí se stalo centrem královského hlavního města Prahy, tedy čtyřměstí pražských měst spojených císařským rozhodnutím Josefa II.

V důsledku toho se logicky objevily určité problémy. Týkaly se především radnice, ale vyvolaly také pokusy o regulaci, o novou úpravu náměstí. Zprvu měly charakter dílčích modernizací, počínaje zrušením velké obecní síně a přepatrováním východního křídla radnice v zájmu získání kancelářů pro byrokratický magistrát (1784–1787), přes nahrazení tohoto křídla Nobileho–Sprengerovou novostavbou (1839–1848) a přes následnou proměnu části okolní domovní zástavby zvýšením o podstřešní patra a aplikací historizujících fasád, až po vyrovnání povrchu náměstí a zrušení Krocínovy kašny. Nakonec tyto inovace po stu letech vyústily ve velkou asanaci centrální oblasti města. Náměstí zasáhla počínaje rokem 1893, kdy byla zbořena téměř celá jeho severní strana, a roku 1901 byl odstraněn i Krennův dům. Současně začaly také architektonické soutěže na přestavbu celého radničního bloku tak, aby vyhovoval potřebám moderní městské správy (první soutěž proběhla v letech 1899–1901).

Pokud jde o samotné náměstí, zejména v závěrečné etapě popisovaných proměn nelze přehlédnout také zjevnou snahu tehdejšího vedení města (tvořila je vlastenecko-nacionálně vyhraněná koalice staročechů a mladočechů) o posun ideové náplně a orientace tohoto prostoru, jenž v atmosféře plné historických reminiscencí nabýval stále většího symbolického významu. Úsilí o pozměnění barokně katolického rázu Staroměstského náměstí v duchu v Praze tehdy vládnoucí národně vlastenecké ideologie vyvrcholilo zejména po roce 1900. Byly vyznačeny kříže v dlažbě náměstí na mís-

tě popravy 27 českých pánů a byla též osazena bronzová deska s jejich seznamem. Byl položen základní kámen Husova pomníku (1904) a poté pomník postaven (1915). Je tu zřejmá tendence jakoby proti Týnskému chrámu a mariánskému sloupu osadit a umístit na náměstí symboly jiné ideové orientace nežli katolické, protireformační, barokní.

Tento proces v podstatě logicky vyvrcholil 3. listopadu 1918 tím, že dav vracející se z Bílé hory, z manifestace či tryzny k výročí osudové bitvy, strhl mariánský sloup. Bylo to vlastně převratovou atmosférou vyvolané radikální dovršení onoho trendu přeorientovat ideové vyznění náměstí. Lze k němu jen podotknout, že nešlo o žádný živelný počín party žižkovských výtržníků vedených Frantou Sauerem. Podle věrohodných svědectví se zřejmě jednalo o předem připravenou akci; v opačném případě by stěží za rohem byli připraveni žižkovští hasiči s lany a žebříky. A mariánský sloup byl tedy podle všeho stržen odborně a předem připraveným způsobem.

Z toho, co bylo právě řečeno, je zřejmé, že není jednoduché vrátit mariánský sloup na původní místo, i když mnozí urbanisté, architekti a historici umění by si to přáli. Jiní jsou ovšem proti nebo váhají, protože tento případný akt obnovy s sebou nese také ideové, ideologické a symbolické konotace a důsledky. Jakákoliv změna a zvláště jakékoliv vrácení čehokoli, co bylo odstraněno či zrušeno ve jménu pozitivní změny – „pokroku“, vyvolává okamžitě protichůdné reakce lidí, kteří v tom vidí návrat k již jednou historicky překonaným idejím. V našem případě k idejím habsbursko-katolicko-

-klerikálním, protirepublikánským, antimasarykovským atd.

Přítomnost a budoucnost Staroměstského náměstí

I historik starších dějin si může dovolit exkurz také do posledního období vývoje ústředního městského prostranství – položit si otázku, co se děje s náměstím dnes. Stojí za povšimnutí, že nejpozději od roku 1989 hlavním dějištěm politických událostí, hlavním shromaždištěm, místem manifestací politických nebo jakkoli veřejně angažovaných již není Staroměstské náměstí, nýbrž Václavské náměstí. Vše se děje, jak Pražané říkají, „u koně“ a kolem něho – snad kromě oslav úspěchů hokejistů a promítání hokejových či fotbalových utkání – to se ještě stále odehrává na Staroměstském náměstí. Čili středem a symbolem politického dění se v průběhu 20. století vlastně stalo Václavské náměstí, zatímco Staroměstské náměstí prochází nepříliš šťastnou vývojovou etapou: z památníku a symbolu národní historie, z dějiště důležitých politických aktů se přeměnilo v komercializovanou turistickou atrakci, v jeviště akcí a podniků v řadě případů nevhodných. Permanentní umísťování krátkodobých nebo dlouhodobých „dočasných“ staveb je záporným jevem, který degraduje plochu náměstí. Vadí nejen tím, že zakrývá krásný pohled, kterým se kocháme, když jdeme přes náměstí; především zcela narušuje působivý kolorit historického prostoru. Obří pódia vyrůstají naštestí vždy jen na několik dní, stabilní plynem vytápěné mohutné stany okolních restaurací však jsou již jevem stálým. Kde je romantika kavárenských stolků pod malebnými slunečníky na chodníku? Kde je genius loci staré Prahy?

Dnešní vývoj Staroměstského náměstí není pozitivní. Navíc za historickými fasádami jeho domů dochází k nezadržitelné „hotelizaci“ (rozuměj ničení) vzácných středověkých interiérů. Otázka zní, zda nedozrál čas podniknout další pokus, tentokrát důkladně odborně podložený a dostatečně interdisciplinárně promyšlený, o to, aby celý prostor Staroměstského náměstí včetně radnice a prázdné parcely po jejím zničeném východním křídle přestal být pouhou vyprázdněnou atrakcí a komerční pastí na turisty, aby se dočkal rehabilitace a vrátil se nikoli k původní, nýbrž k moderní, avšak důstojné funkci, přiměřené jeho historii a symbolickým významům.

Dodatek: Prameny a základní literatura pro studium dějin Staroměstského náměstí

Prameny:

Berní knihy Starého Města pražského 1427–1434. (Ed. Hana Pátková). Praha : Scriptorium, 1996. ISBN 80-902151-0-6; *Kosmova Kronika česká.* (Ed. Marie Bláhová,

vá, přel. Karel Hrdina). Praha / Litomyšl : Paseka, 2005. ISBN 80-7185-515-4; *Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1517.* (Ed. Hana Pátková ve spolupráci s Věrou Smolovou a Alešem Pořízkou). Praha : Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-40-7; *Knih památná (Starého Města pražského) 1366–1611,* AMP (Archiv hl. města Prahy), Sb. rukopisů, rkp. 993; *Knih památná (Starého Města pražského) 1417–1480,* AMP (Archiv hl. města Prahy), Sb. rukopisů, rkp. 992; *Kronika pražská Bartoše písaře – Paměti o bouři pražské 1524.* (Ed. Josef V. Šimák), FRB VI. Praha : Histor. spolek 1907. Bez ISBN; *Plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru 1856.* (Ed. Barbora Laštůvková, Marek Laštůvka). Praha : Scriptorium 2008. ISBN 978-80-86197-92-0; *Pokračovatelé Kosmovi.* (Ed. Marie Bláhová). Praha : Svoboda, 1974. Bez ISBN; *Vavřinec z Březové, Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic.* (Ed. Marie Bláhová). Praha : Svoboda, 1979. Bez ISBN; *Zbraslavská kronika.* (Ed. Zdeněk Fiala, přel. František Heřmánský, Rudolf Mertlík). Praha : Svoboda, 1976. Bez ISBN; *Ze starých letopisů českých.* (Ed. Jaroslav Porák a Jaroslav Kašpar). Praha : Svoboda, 1980. Bez ISBN.

Základní literatura o Staroměstském náměstí

BASTL, Ondřej. *Spojení pražských měst v roce 1784.* Praha : Scriptorium, 2003. ISBN 80-86197-43-3; ČORNEJ, Petr; ZILYNSKI, Bohdan. Jan Roháč z Dubé a Praha. Konec Jana Roháče – pověst a skutečnost. In *Pražský sborník historický XX.* Praha : Panorama, 1987, s. 35–61. Bez ISBN; *Documenta Pragensia XII. Pražské slavnosti a velké výstavy.* Praha : Archiv hl. m. Prahy, 1995. ISSN 0231-7443; ČIHÁKOVÁ, Jarmila; DRAGOUN, Zdeněk; PODLISKA, Jaroslav. Pražské podhradí v 10. a 11. století. In L. POLANSKÝ, Luboš; Sláma, Jiří; TŘEŠTÍK, Dušan (edd.). *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999).* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 127–146. ISBN 80-7106-272-3; DRAGOUN, Zdeněk. Zajímavý architektonický objev na Staroměstském náměstí v Praze. *Fórum architektury & stavitelství.* 2006, roč. 14, č. 2006, č. 3–4, s. 44–46. Bez ISSN; DRAGOUN, Zdeněk; HAVRDA, Jan. Zjištěné románské domy v prostoru Mariánského náměstí na Starém Městě pražském – Romanische Häuser im Raum des Mariaplatzes in der Prager Altstadt. *Archaeologica Pragensia* 13. Praha : Muzeum hl. m. Prahy, 1997, s. 131–144. ISSN 0231-6390; DRAGOUN, Zdeněk. Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der Prager Altstadt – K otázce raně středověkých kostelů na území Starého Města pražského. In KUBKOVÁ, Jana; KLÁPŠTĚ, Jan; JEZEK, Martin; MEDUNA, Petr (eds.). *Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi.* Praha : Peres / Archeologický ústav AV ČR, 1997, s. 149–159. ISBN 80-902465-0-8; DRAGOUN, Zdeněk. *Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře.* Praha : Libri, 2002. ISBN 80-7277-056-X; DRAGOUN, Zdeněk; ŠKABRADA, Jan; TRYML, Michal. *Románské domy v Praze.* Praha / Litomyšl : Paseka, 2002. ISBN 80-7185-427-1; HUML, Václav; DRAGOUN, Zdeněk; NOVÝ, Rostislav. Der archäologische Beitrag zur Problematik der Entwicklung Prags in der Zeit vom 9. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts und die Erfas-

sung der Ergebnisse der historisch – archäologischen Erforschung Prags. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 18/19. Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1990–1991, s. 33–69. ISSN 0340-0824; HOJDA, Zdeněk; POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky.* Praha / Litomyšl : Paseka 1996. ISBN 80-7185-050-0; HORSKÝ, Zdeněk. *Pražský orloj.* Praha : Panorama, 1988. ISBN 402-22-858; HRDLIČKA, Ladislav. Předběžné výsledky výzkumu v paláci Kinských v Praze. In *Středověká archeologie a studium počátků měst: sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové, 22.–27. září 1975.* Praha : ČSAV, 1980, s. 199–215. Bez ISBN; B. a. Husův pomník. *Zlatá Praha.* 1901, roč. 18, s. 100–132. Bez ISSN; JANÁČEK, Josef. *Vyprávění o Staroměstské radnici.* Praha : Orbis, 1961. Bez ISBN; KIBIC, Karel. Staroměstská radnice. *Staletá Praha.* 1971, roč. 5, č. 1, s. 33–63. ISSN 0231-6056; KRATOCHVÍL, Miloš V. *Staroměstská radnice v dějinách městské samosprávy. Staroměstská radnice a její památky.* Praha : Důchody obce hlavního města Prahy, 1938. Bez ISBN; KUTHAN, Jiří. *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, II, Města, církev, korunní země.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2013. ISBN 978-80-7422-245-0; LEDVINKA, Václav; PEŠEK, Jiří. *Praha.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-320-7; MAYER, Josef. Dům U kamenného zvonu na Staroměstském náměstí. *Časopis Společnosti přátel starožitností.* 1994, roč. 102, č. 1, s. 65–89. ISSN 1803-1382; MEZNÍK, Jaroslav. *Praha před husitskou revolucí.* Praha : Academia, 1990. ISBN 80-200-0270-7; MUSÍLEK, Martin a kol. *Havelské Město pražské. Historie – archeologie – stavební historie.* Praha : Casablanca 2012. ISBN 978-80-87292-21-1; NOVÝ, Rostislav. Nejstarší heraldické památky staroměstské radnice v Praze. In *Pražský sborník historický XXII.* Praha : Panorama, 1989, s. 33–64. ISBN 80-7038-113-2; PEŠEK, Jiří. *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920.* Praha : Scriptorium 1999. ISBN 80-86197-09-3; PETRÁŇ, Josef. *Staroměstská exekuce.* Praha : Rodiče, 2004 (4. vyd.). ISBN 80-86695-44-1; *Srdce města. Historický, urbanistický a archeologický vývoj Staroměstského náměstí a soutěže na přestavbu a dostavbu radnice 1899–1988.* Praha : Útvar rozvoje hlavního města Prahy, 2008. ISBN 978-80-254-2512-1; ŠMAHEL, František. Pražské povstání 1483. In *Pražský sborník historický XIX.* Praha : Panorama, 1986, s. 35–102. Bez ISBN; TEIGE, Josef; HERAIN, Jan. *Staroměstský rynek v Praze, díl I.* Praha : Společnost přátel starožitností českých, 1908. Bez ISBN; VLČEK, Pavel a kol. *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov.* Praha 1996. ISBN 80-200-0563-3; VOJTÍŠEK, Václav. *Čtení o Staroměstské radnici.* Praha : Jan Štenc, 1926. Bez ISBN; WIRTH, Zdeněk. *Stavební vývoj Staroměstské radnice. Staroměstská radnice a její památky.* Praha : Důchody obce hlavního města Prahy, 1938. Bez ISBN.

Autor přepisuje tuto stat' Josefu Teigemu a Janu Herainovi, kteří se jako první vědecky zabývali dějinami Staroměstského náměstí (J. Teige – J. Herain, Staroměstský rynek v Praze, díl I, Praha 1908)